

Het verstoorde leven
Dagboek van Eddy Hillesum
1941-1943

Samengesteld en ingeleid
door J.G. Gaarlandt

UITGEVERIJ BALANS

De eerste tot en met zeventiende druk verschenen bij Uitgeverij De Haan (Unieboek).

De foto's werden welwillend afgestaan door mevrouw Joh. Smelik, mevrouw Ruth Busse-Spier, mevrouw J.C.J.C. van Nooten, mevrouw H. Starreveld-Stolte en het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie.

Eerste druk, 1981
Vijfendertigste druk, 2015

Alle rechten voorbehouden.

Omslagontwerp Werkplaats Amsterdam
Het omslagontwerp is gebaseerd op de oereditie van *Het verstoorde leven*, die
1 oktober 1981 verscheen en ontworpen werd door Joost van de Woestijne
Druk Bariet, Steenwijk

ISBN 978 94 600 3726 9
NUR 321

www.uitgeverijbalans.nl

[Vrijdag 3 juli 1942]

Vroeger heb ik gemeend vele geniale gedachten per dag te moeten produceren en nu ben ik soms als een braakliggend land, waar niets op groeit, maar waarboven een lage, stille hemel hangt. En zo is het beter. Een veelheid van opborrelende gedachten wantrouw ik tegenwoordig in me, ik lig liever braak en wachtend soms. Er is zo verschrikkelijk veel in me gebeurd de laatste dagen, maar nu heeft zich eindelijk iets uitgekristalliseerd. Onze ondergang, onze waarschijnlijk ellendige ondergang, die nu al begonnen is in de vele kleine dingen van het dagelijkse leven, heb ik regelrecht in de ogen gezien en de mogelijkheid daarvan heeft een plaats in mijn levensgevoel gekregen, zonder dat mijn levensgevoel daardoor in kracht verminderd is. Ik ben niet verbitterd en ik ben niet opstandig, ik ben ook niet meer moedeloos en geresigneerd ben ik helemaal niet. Mijn groei gaat even onbelemmerd door, van dag tot dag, óók met die vernietigingsmogelijkheid voor ogen.

Zondag, 9 maart [1941].

Vooruit dan maar! Dit wordt een pijnlijk en haast onoverkomelijk moment voor mij: het geremde gemoed prijsgeven aan een onnozelen stuk lijntjespapier. De gedachten zijn soms zo klaar en helder in het hoofd en de gevoelens zo diep, maar opschrijven, dat wil nog niet. In hoofdzaak is het geloof ik het schaamtegevoel. Grote geremdheid, durf de dingen niet prijs te geven, vrij uit me te laten stromen en toch zal dat moeten, wil ik op den duur het leven tot een redelijk en bevredigend einde brengen. Zoals ook bij het geslachtelijke verkeer de laatste bevrijdende schreeuw altijd schuw in de borst blijft steken. Erotisch ben ik geraffineerd en ik zou haast zeggen doorgewinterd genoeg om tot de goede minnaressen te behoren en de liefde lijkt dan ook volmaakt, maar toch blijft het Spielerei om het essentiële heen, er blijft diep in me iets gevangen. En zo is het ook met de rest. Intellectueel ben ik zo geoefend dat ik alles kan peilen, alles kan aanroeren met heldere formules, ik lijk zeer überlegen in vele problemen des levens, maar toch, daar heel diep zit een samengebalde kluwen, er houdt me iets vast in de greep en ik ben af en toe toch maar een angstige stakkerd, ondanks het heldere denken.

Laat ik het moment van vanochtend even vasthouden, hoewel het me nu al bijna weer ontglipt is. Door helder denkwerk had ik S.* voor een ogenblik overwonnen. Zijn doorzichtige, reine ogen, zijn zware zinnelijke mond; zijn stierachtige, zware gestalte, en de vederlichte, bevrijde bewegingen. De strijd tussen stof en

* S. is de Duitse psychochiroloog Julius Spier.

geest, die bij deze 54-jarige man nog in volle gang is. En het lijkt of ik verpletterd word onder het gewicht van die strijd. Ik word bedolven onder die persoonlijkheid en kan er niet onder uitkomen; mijn eigen problemen, die ik ongeveer als van dezelfde aard aanvoel, liggen daar maar wat te spartelen. Het is natuurlijk toch heel anders en het kan niet precies gezegd worden, de eerlijkheid is misschien nog niet onbarmhartig genoeg bij mij en om met woorden tot de bodem der dingen door te dringen valt ook niet mee.

Eerste indruk van enige minuten: geen zinnelijk gezicht, on-Hollands, type dat me toch ergens vertrouwd was, deed denken aan Abrascha*, was me toch niet helemaal sympathiek.

Tweede indruk: verstandige, ongelofelijk verstandige, stokoude, grauwe ogen, die de aandacht van de zware mond voor korte tijd wisten af te leiden, maar toch niet helemaal. Zeer geïmponeerd door zijn werk: het peilen van mijn diepste conflicten door het lezen in mijn tweede gezicht: de handen. Ergens ook even heel onaangenaam getroffen: toen ik even niet oplette en dacht dat hij het over mijn ouders had: Nein, das alles sind Sie, filosofisch, intuïtief begabt en nog wat van die heerlijkheden, das alles sind Sie. Hij zei het op de manier zoals je een klein kind een koekje in de hand duwt. Ben je nou niet blij? Ja, al die mooie eigenschappen hebt u nou, bent u nou niet blij? Toen een kort moment van afkeer, ergens vernederd, misschien ook alleen maar geraakt in m'n esthetische gevoel, in ieder geval vond ik hem toen vrij misselijk. Maar later waren er weer die verrukkelijke, menselijke ogen, die vanuit grauwe diepten peilend rustten in mij, ogen, die ik graag had willen omhelzen. Nu ik toch eenmaal aan de gang ben, er was nog een moment, diezelfde maandagochtend, nu al een aantal weken geleden, dat hij mij tegenstond. Zijn leerling, juffrouw Holm**. Kwam een jaar geleden bij hem, van top tot teen bedekt met eczeem. Werd patiënte van hem. Nu genezen. Ze aanbidt hem op de een of andere manier, op wat

* Joodse jongen, met wie Ety vóór de oorlog bevriend was.

** Adri Holm; behoorde tot de 'Spier-club'.

voor manier kan ik nog niet doorgronden. Op een gegeven moment kwam mijn 'Ehrgeiz' op het toneel, daarin bestaande dat ik m'n eigen problemen wil oplossen. En juffrouw Holm zei veelbetekend: Een mens is niet alleen op de wereld. Dat klonk aardig en overtuigend. En toen vertelde ze over dat eczeem waar ze vol mee had gezeten, ook op haar gezicht. En S. wendde zich tot haar en zei, met een gebaar, dat ik niet nauwkeurig meer kan navertellen, maar dat me heel onaangenaam aandeed: Und was für einen Teint hat Sie jetzt, hu? Het klonk alsof hij het over een koe op de jaarmarkt had. Ik weet het niet, maar ik vond hem toen ook akeilig, zinnelijk, een beetje cynisch, maar toch was het ook weer anders.

En toen aan het einde der zitting: 'Und jetzt fragen wir uns, wie können wir diesem Menschen helfen,' het kan ook wel zijn, dat het was: Diesem Menschen muß geholfen werden. En ik was al veroverd door hem door het staaltje van zijn kunnen dat hij geleverd had aan mij en ik voelde me Hilfsbedürftig.

En toen zijn lezing. Ik ging daar alleen heen om deze mens op een afstand te zien, om hem uit de verte te keuren, voor ik me met ziel en al aan hem uit zou leveren. Goede indruk, lezing op hoog niveau. Charmante man. Charmante lach, ondanks al die valse tanden. Toen onder de indruk gekomen van een soort innerlijke bevrijdheid, die er van hem uitging, soepelheid en gemak en een heel eigen gratie in dat zware lichaam. Het gezicht was toen weer heel anders, het is trouwens iedere keer anders; zo alleen thuis, kan ik het me niet voor de geest halen. Alle stukjes, die ik ervan ken, pas ik als een legkaart in elkaar, maar het wordt geen geheel, het blijft schemeren van de tegenstellingen. Soms één moment zie ik het gezicht scherp voor me, maar dan valt het weer uit elkaar in veel tegenstrijdige stukjes. Dat is kwellend.

Er waren veel charmante vrouwen en jonge meisjes op die lezing. Roerend was de liefde van een paar 'Arische' meisjes, die ik als het ware tastbaar aanwezig voelde in de atmosfeer, voor deze uit Berlijn geëmigreerde jood, die helemaal uit Duitsland moest komen om hun uit hun problemen te komen helpen, wat innerlijke ordening te brengen.

In de gang stond een jong meisje*, smal, breekbaar, vrij elegant, interessant, niet helemaal gezond gezichtje. S. wisselde in het voorbijgaan, het was pauze, enige woorden met haar en ze gaf hem een glimlach, zo vol overgave, zo uit het diepst van haar ziel, zo intens, dat het me haast pijn deed. Er kwam een vaag ontevreden gevoel bij me op, de vraag of dit nu helemaal in de haak was, een gevoel: die man steelt die glimlach van dat jonge meisje, al het gevoel, dat er van dat kind naar hem uitging, ontroofd hij aan een ander, aan een man, die later van haar zal zijn. Het is eigenlijk gemeen en niet eerlijk en hij is een gevaarlijk man.

Volgend bezoek. 'Ich kann f zo bezahlen.' 'Gut, können Sie zwei Monate kommen und ich werde Sie auch später nicht im Stich lassen.'

Daar zat ik nou, met m'n 'seelische Verstopfung'. En hij zou orde brengen in de innerlijke chaos, zich aan 't hoofd stellen van de innerlijke tegenstrijdige krachten, die er in me werken. Hij nam me a.h.w. aan het handje en zei, kijk, zo moet je leven. M'n leven lang heb ik het gevoel gehad: kwam er maar iemand, die me bij de hand nam en die zich met me bemoeide, ik lijk flink en doe alles alleen, maar ik zou me zo verschrikkelijk graag uitleveren. En dat nu deed deze wildvreemde mijnheer S. met z'n gecompliceerde gezicht en in een week al had hij, ondanks alles, wonderen bij me verricht. Gymnastiek, ademhalingsoefeningen, verhelderende, verlossende woorden over mijn depressies, verhouding tot anderen enz. En ik leefde opeens anders, bevrijder, 'fließender', het verstopte gevoel verdween, er kwam wat rust en orde daarbinnen, voorlopig alles alleen nog onder de invloed van zijn magische persoonlijkheid, maar het zal nog psychisch gefundeerd worden en bewust gemaakt.

Aber jetzt. 'Körper und Seele sind eins.' Op grond daarvan begon hij zeker m'n lichamelijke krachten te meten in een worstelpartij. Die krachten van mij bleken nogal erg groot te zijn. En toen gebeurde het merkwaardige, dat ik deze grote kerel tegen de vlak-

* Liesl Levie; overleefde de oorlog en emigreerde naar Israël.

te smeed. Al mijn innerlijke gespannenheid, samengebalde kracht brak los en daar lag hij, lichamenlijk en ook psychisch, zoals hij me later vertelde, tegen de grond gesmeten. Dat had nog nooit iemand bij hem gepresteerd. Hij begreep niet hoe ik het had klaargespeeld. Z'n lip bloedde. Die mocht ik schoonwassen met eau de cologne.

Een unheimisch, vertrouweljk werkje. Maar hij was zo 'vrij', zo argeloos, open, ongeunsteld in z'n bewegingen, ook toen we samen over de grond rolden, en ook toen ik stijf in z'n armen gekneld, eindelijk getemd, onder hem lag, bleef hij 'zakelijk', zuiver, hoewel ik me even overgaf aan de lichamenlijke bekorng, die er van hem voor mij uitging. Maar het was alles nog goed, zuiver, voor mij iets nieuws en onverwachts en ook iets bevrijdends, dat worstelen, hoewel het later te sterk op m'n fantasie werkte.

Zondagavond in de badkamer.

Ik ben nu brandschoon vanbinnen. Vanavond was er nog even zijn stem door de telefoon, die mijn lichaam helemaal in opstand bracht. Maar ik heb gevloekt als een polderjongen tegen me zelf en me gezegd dat ik toch geen hysterische bakvis meer ben. En ik kon plotseling zo begrijpen de monniken, die zichzelf geselen, om het zondige vlees te temmen. En het was even een gevecht tegen mezelf, razend was ik en daarna grote helderheid en rust. En nu voel ik me heerlijk, brandschoon vanbinnen. S. is weer eens voor de zoveelste keer overwonnen. Zou het lang duren? Ik ben niet verliefd op hem en ik houd ook niet van hem, maar ik voel ergens zijn persoonlijkheid, die nog niet 'af' is, nog strijdt met zichzelf, zwaar op me drukken. Op het ogenblik niet meer. Ik zie hem nu op een afstand: een levend, vechtend mens, met oerkrachten in zich en toch ook vergeestelijkt, met doorzichtige ogen en zinnenlijke mond.

De dag begon zo goed, helder en klaar in m'n hoofd, dat moet ik later nog opschrijven, later heel erge inzinking, een druk om m'n schedel, waar ik niet onderuit kon komen en zwaar gedacht, veel te zwaar voor mijn gevoel en daarachter de leegte en het waarom, maar ook daartegen zal gevochten worden.

‘Melodisch rolt de wereld uit Gods hand’, deze woorden van Verwey gingen me de hele dag niet uit het hoofd. Ik wilde dat ik zelf melodisch uit Gods hand rolde.

En nou goeienacht.

Maandagochtend [10 maart 1941], 9 uur.
Ziezo, zusje, nou wordt er gewerkt, of ik mep je dood. En niet denken, ik heb hier een hoofdpijntje en ben daar een beetje miselijk en nou gaat het niet zo goed. Dit is grenzeloos onbehoorlijk. Je hebt te werken en daarmee uit. En geen fantasieën, en ‘grootse’ gedachten en geweldige intuïties, een thema maken, woordjes opzoeken is veel belangrijker. En dat zal ik moeten leren en daarvoor zal ik me nog moeten dood vechten: n.l. alle fantasieën en dromerijen uitbannen met geweld uit de hersens en me schoonvegen van binnen, zodat er plaats komt voor de kleine en grote dingen der studie. Eigenlijk heb ik nog nooit goed gewerkt. Het is hier weer hetzelfde als met de seksualiteit. Wanneer iemand indruk op me maakt dan kan ik dagen en nachten lang zwelgen in de erotische fantasieën, ik geloof, dat ik me tot nog toe nauwelijks ervan bewust ben hoeveel energie dat vreet, en komt het dan tot een werkelijk contact, dan is de ontgoocheling enorm groot. De realiteit sluit niet aan op mijn verbeelding, omdat die te ausschweifend is. Zo was het die ene keer met S. ook. Ik had me toen een heel bepaalde voorstelling van mijn bezoek aan hem gemaakt en ging er heen in een soort vreugderoes, een turnpakje onder m’n wollen jurk. Maar alles was anders. Hij was weer zakelijk en heel ver weg, zodat ik meteen verstarde. En met die gymnastiek deugde het ook niet. Toen ik in m’n turnpakje stond keken we alletwee zo verlegen als Adam en Eva na het eten van de appel. En hij deed de gordijnen dicht en de deur op slot en de gewone vrijheid van zijn bewegingen was weg en ik had hard weg willen lopen en huilen, zo afschuwelijk vond ik het en toen we over de grond rolden klemde ik me vast aan hem, zinnelijk en toch met tegenzin tegen dit alles en zijn bewegingen waren op een gegeven moment ook niet bepaald fris, walgelijk vond ik alles. En wanneer ik van te voren niet die fantasieën had gehad, zou zeker alles anders geweest zijn. Het was opeens een geweldige botsing tussen

mijn ausschweifend fantasieleven en de ontzuochterende werke-
lijkheid, die ineenschrompelde tot een verlegen man die een ver-
kreukeld hemd in z'n broek duwde na afloop en transpireerde.
En zo is het ook in m'n werk. Ik kan soms opeens heel klaar en
scherp een bepaald stuk stof doorschouwen en doordenken, grote
vage gedachten, nauwelijks grijpbaar, waardoor ik plotseling een
hevig belangrijk gevoel over mezelf krijg. Maar wanneer ik zou
proberen ze op te schrijven, zou het tot niets in elkaar schrom-
pelen en daarom heb ik ook niet de moed ze op te schrijven, om-
dat ik waarschijnlijk te ontgoocheld zou zijn over het onbenullige
opstelletje, dat er tevoorschijn zou komen. Maar één ding zal ik je
nu op het hart drukken, kleintje. Van de concretisering der gro-
te vage ideeën moet je het niet hebben. Het kleinste, onbenullig-
ste opstelletje, dat je neerschrijft is belangrijker dan die vloed van
grootse ideeën waar je in zwelgt. Natuurlijk houd je je Ahnungen
en intuïtie, dat is een bron, waaruit je put, maar zorg er voor dat
je niet in die bron verzuipt. Organiseer de boel een beetje, be-
drijf wat mentale hygiëne. Je fantasie, innerlijke emoties enz. is
de grote Oceaan, daaraan moet je kleine stukjes land ontworste-
len, die wel weer eens overstromd zullen worden. Zo'n Oceaan
is zeer groots en elementair, maar het gaat om de kleine stukjes
land, die je daarop weet te veroveren. De thema die je nu gaat ma-
ken is belangrijker dan die geweldige gedachten over Tolstoj en
Napoleon, die je laatst midden in de nacht kreeg en de les, die je
aan dat ijverige meisje geeft vrijdagavond, is belangrijker dan alle
filosofie, die je in het vage bedrijft. Houd dat verdomd goed voor
ogen. Overschat die innerlijke hevigheiden niet, je voelt je daar-
door wel eens uitverkoren tot iets groots en meer dan de andere
z.g. 'allegaagse' mensen, van wier innerlijke leven je toch eigenlijk
niets weet, maar je bent een slappeling en een onbenul, wanneer
je blijft zwelgen en nagenieten van al die innerlijke golven. Houd
het vasteland voor ogen en blijf niet machteloos spartelen in de
Oceaan. En nu die thema!

Woensdag [12 maart 1941], 9 uur 's avonds.

Mijn geprolongeerde hoofdpijnen: masochisme – mijn uitvoerig
medelijden: lustgevoel – medelijden kan scheppend zijn, kan ie-